

3. Bortnik N.V. Contemporary trends in internet marketing development in Ukraine // Economics, management, law: innovation strategy: Collection of scientific articles. – Henan Science and Technology Press, Zhengzhou, China. – 2016. – P. 326–329.
4. Офіційний сайт Інтернет-асоціації України. Дослідження Інтернет-аудиторії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.inau.org.ua/analytics_vuq.phtml.
5. Мозгова Г.В. Інструменти Інтернет-маркетингу та їх переваги для сучасних українських підприємств / Г.В. Мозгова // Ефективна економіка – 2013. – № 10.
6. Успенский И.В. Интернет-маркетинг : [учебник] / И.В. Успенский. – СПб. : СПГУЭиФ, 2003. – 462 с.
7. Лилик І.В. Досвід українських компаній у налагодженні діалогу з новим споживачем / І.В. Лилик // Маркетинг в Україні. – 2013. – № 1. – С. 5–16.
8. Ярлыков А. Инструменты Интернет-маркетинга / А. Ярлыков // Эффективные инструменты Интернет-маркетинга. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://takmak51.ru/>.
9. Вирин Ф. Интернет-маркетинг. Полный сборник практических инструментов / Ф. Вирин. – М. : Эскмо, 2009. – 224 с.
10. Social Media Marketing (SMM) Definition | Investopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.investopedia.com/terms/s/social-media-marketing-smm.asp>.
11. Грищенко О.Ф., Нешева А.Д. Соціальний медіа-маркетинг як інструмент просування продукту підприємства / О.Ф. Грищенко, А.Д. Нешева // Маркетинг і менеджмент інновацій – 2013. – № 4. – С. 86–98.
12. Медіа-вподобання та політичні погляди населення у 8 областях // GfK Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content/UA/02-News-2017/Media-Poll_w2_8_oblasts_UKR_v2.0_short.pdf.

УДК 338.439.4

Завертаний Д.В., аспірант
кафедри економіки та управління
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ХЛІБОПЕКАРСЬКА ГАЛУЗЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Завертаний Д.В. Хлібопекарська галузь Європейського Союзу: особливості регулювання та перспективи розвитку. Статтю присвячено особливостям регулювання та перспективам розвитку хлібопекарської галузі Європейського Союзу. Виділено умови, за яких забезпечується сталий розвиток хлібопекарської галузі. Проаналізовано статистичні дані обсягів виробництва та ринку хлібопекарської продукції найбільш розвинених країн Європи. Подано схематичну структуру ринку хлібопекарських виробів Європейського Союзу. Проаналізовано законодавчі аспекти регулювання галузі виробництва хлібобулочних виробів.

Ключові слова: хлібопекарська галузь ЄС, законодавче регулювання хлібопекарської галузі ЄС, динаміка ринку, структура ринку, прогнозування.

Завертаний Д.В. Хлебопекарная отрасль Европейского Союза: особенности регулирования и перспективы развития. Статья посвящена особенностям регулирования и перспективам развития хлебопекарной отрасли Европейского Союза. Выделены условия, при которых обеспечивается устойчивое развитие хлебопекарной отрасли. Проанализированы статистические данные объемов производства и рынка хлебопекарной продукции наиболее развитых стран Европы. Представлена схематичная структура рынка хлебопекарных изделий Европейского Союза. Проанализированы законодательные аспекты регулирования отрасли производства хлебобулочных изделий.

Ключевые слова: хлебопекарная отрасль ЕС, законодательное регулирование хлебопекарной отрасли ЕС, динамика рынка, структура рынка, прогнозирование.

Zavertany D.V. Bakery Industry of European Union: regulation peculiarities and prospects of development. The article is devoted to the peculiarities of regulation and prospects for the development of the bakery industry of the European Union. The article outlines the conditions under which the sustainable development of the bakery industry is ensured. The statistical data of production volumes and the market of bakery products of the most developed countries of Europe were analyzed. The schematic structure of the European Union bakery market is presented. The legislative aspects of the regulation of the bakery industry are analyzed.

Keywords: EU bakery industry, legislative regulation of the EU bakery industry, market dynamics, market structure, forecasting.

Постановка проблеми. Хлібопекарська галузь в Європейському Союзі (ЄС) є однією з найбільш динамічних із погляду інновацій та швидкого реагування на зміни у ринкових умовах. Сектор хлібобулочних виробів є одним із найбільш зрілих секторів економіки ЄС, а також він має один із найвищих показників проникнення серед європейських сімей.

В умовах старіння населення та набрання популярності здорового образу життя споживачі ЄС шукають більш здорові альтернативи хлібобулочних виробів, що відповідають таким критеріям, як свіжість, органічність, автентичність та висока частка доданої економічної вартості. Традиційна категорія запакованих хлібобулочних виробів стикається із сильною конкуренцією з боку продуктів, що відповідають зазначеними вище критеріям [1].

Окрім того, є обнадійливі ознаки повернення до економічного процвітання економіки ЄС, збільшення показника наявних доходів населення, підвищення рівня життя, а також зміни способу життя через зростання культурної свідомості та імміграцію. Все це забезпечує стимул до розвитку виробників хлібобулочних виробів на основних європейських ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання регулювання хлібопекарської галузі в ЄС опосередковано досліджували у своїх працях вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як: О.М. Васильченко, О.А. Опря, М.М. Перелигін, М.В. Нетяжук, В.І. Дробот, О.В. Шубравська, М.М. Білоусова та ін. Проте чимало питань щодо особливостей регулювання хлібопекарської галузі в ЄС залишаються недостатньо дослідженими і потребують більш детального розгляду.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану та особливостей регулювання хлібопекарської галузі в ЄС, а також аналіз перспектив її подальшого розвитку.

Виклад основних результатів. Споживачі все більше піклуються про своє здоров'я і цікавляться не тільки хлібом із новими видами зерен, а й хлібом з оливками, горіхами, абрикосами та іншими інгредієнтами, які вони готові спробувати. Виробники хлібобулочних виробів уже помітили таку оздоровлюючу тенденцію і почали реалізовувати цю можливість [1].

Європа має давні традиції хлібопечення, тому випічка користується популярністю в кожній європейській країні. Найбільш високий рівень споживання простежується серед категорій «хліби» та «печиво», проте попит на інші хлібобулочні вироби, такі як торти, тістечка і круасани, також зростає. Попит на традиційні хлібобулочні вироби досягнув точки зрілості на основних європейських ринках, тому для стимулювання зростання ринку хлібопекарські підприємства розширюють свій асортимент та експериментують з інноваціями в таких продуктах, як хліб із

цільної пшениці (що не є алергеном), безглютенова продукція з високим змістом клейковини та ін.

Виробництво хлібобулочних виробів в ЄС покриває великий споживчий сегмент у віковому діапазоні від 2 до 99 років. Воно розвинуло в собі здатність бути в гармонії з мінливими смаками та потребами споживачів.

Загалом у хлібопекарській промисловості ЄС працюють близько 2 млн. осіб. Кількість діючих хлібопекарських підприємств у ЄС становила близько 190 тис. у 2016 р. В ЄС дуже популярними є малі підприємства артизанального типу. Їх кількість у 2016 р. становила близько 2,2 тис. Цікавим фактом є зниження обсягів споживання хлібу на одного громадянина ЄС. Якщо в 2004 р. одна людина споживала 67,8 кг хліба на рік, то у 2016 р. – 63,9 кг [2].

За даними Федерації пекарів, яка об'єднує виробників хліба і хлібобулочних виробів, обсяг ринку хліба в ЄС становить близько 32 млн. т. Обсяг споживання хліба на душу населення в ЄС у середньому становить близько 64 кг. Проте споживання в країнах відрізняється: німці споживають 80 кг хліба на рік, французи – 59 кг, а британці – менше 50 кг на рік [1].

На рис. 1 зображена динаміка ринку хлібобулочних виробів із 2010 по 2020 р. До розрахунку були взяті 10 найбільших ринків ЄС: Німеччини, Італії, Франції, Великобританії, Польщі, Іспанії, Румунії, Нідерландів, Бельгії, Чеської Республіки.

Таким чином, можна спостерігати стрімке зниження обсягу ринку хлібобулочних виробів у період із 2010 по 2016 р. Порівняно з 2010 р. обсяг ринку в 2016 р. знизився на 798 тис. т. Таким чином, сукупний щорічний темп зростання (CAGR) за 2010–2016 рр. становив 0,39%.

Експерти очікують, що в 2017 р. скорочення обсягів ринку хлібобулочних виробів ЄС сягне свого дна, та вже у 2018 р. ринок продемонструє зростання порівняно з попередніми роками.

Таким чином, у 2020 р., обсяг ринку хлібобулочних виробів ЄС може становити 29 088 тис. т, що на 217 тис. т більше, ніж у 2016 р. Сукупний щорічний темп зростання (CAGR) за 2010–2020 рр. становитиме 0,18%.

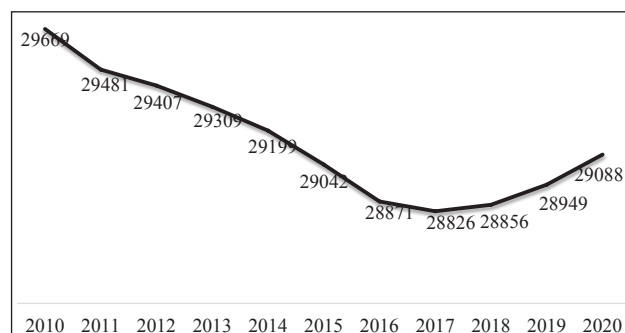


Рис. 1. Динаміка ринку хлібобулочних виробів 10 країн ЄС із 2010 по 2020 р., тис. т

Джерело: розроблено автором на основі [2]

Для визначення майбутньої динаміки розвитку ринку хлібопекарської продукції в ЄС необхідно виділити ключові ринки. У табл. 1 зазначено найбільші ринки хлібопекарської продукції в ЄС.

Відповідно до наведених даних, Німеччина є лідером в ЄС із обсягу ринку хлібобулочних виробів, що становив 6 118 тис. т у 2016 р. Другу сходинку посідає Італія, обсяг ринку якої – 6 009 тис. т у 2016 р. Франція та Великобританія посіли третю і четверту сходинки з обсягами ринків 4 145 та 2 719 тис. т відповідно.

У 2016 р. обсяг ринку хлібобулочних виробів становив 120 059 млн. дол. США, що на 2 299 млн. менше, ніж у 2010 р. Таким чином, за 2010–2016 рр. сукупний щорічний темп зростання (CAGR) становив 0,27%.

У 2016 р. ринок хлібопекарської продукції ЄС досяг найнижчої точки. Учасники ринку очікують, що в 2017 р. ринок продемонструє зростання порівняно з попередніми роками.

Таким чином, у 2020 р. обсяг ринку хлібобулочних виробів ЄС може становити 123 734 млн. дол.

США, що на 3 675 млн. більше, ніж у 2016 р. Сукупний щорічний темп зростання (CAGR) за 2010–2020 рр. становитиме 0,10%.

Динаміка ринку хлібобулочних виробів 10 країн ЄС у грошовому вираженні майже повторює динаміку в кількісному вираженні. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що суттєвого підвищення цін на хлібобулочні вироби не відбудеться, а зростання зумовлене фактором зростання обсягів виробництва.

Динаміку найбільших ринків хлібопекарської продукції в ЄС з 2010 по 2020 рр. можна знайти в табл. 2.

Італія була найбільшим хлібопекарським ринком ЄС у 2016 р. з обсягом 30 892 млн. дол. США, що на 1,7% менше, ніж у 2015 р. Німеччина посіла другу сходинку з обсягом ринку 27 102 млн. дол. США, а на третьому місті знаходилися хлібопекарські ринки Франції з обсягом 20 811 млн. дол. США та Великобританії – 10 839 млн. дол. США.

Хлібобулочні вироби дуже пов'язані з національними та регіональними традиціями і технологіями.

Таблиця 1

Найбільші ринки хлібопекарської продукції в ЄС за 2010–2016 рр. та прогноз до 2020 р., тис. т

Країна/Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*	2018*	2019*	2020*
Німеччина	6261	6153	6172	6183	6235	6191	6118	6065	6022	5992	5973
Італія	6213	6217	6161	6155	6139	6116	6009	5984	5983	5997	6040
Франція	4064	4126	4138	4148	4156	4153	4145	4141	4150	4167	4186
Великобританія	2996	2942	2914	2859	2773	2733	2719	2699	2688	2691	2693
Польща	2587	2527	2468	2418	2403	2386	2373	2367	2375	2392	2408
Іспанія	2098	2055	2054	2061	1981	1992	2020	2046	2077	2109	2140
Румунія	1991	1961	1977	1973	1983	1926	1884	1852	1826	1811	1803
Нідерланди	1599	1614	1631	1633	1629	1632	1673	1726	1770	1807	1841
Бельгія	993	1002	1011	1024	1038	1049	1061	1073	1085	1097	1108
Чеська Республіка	867	885	882	857	862	864	869	874	880	887	896

*Прогнозні значення

Джерело: розроблено автором на основі [2]

Таблиця 2

Найбільші ринки хлібопекарської продукції в ЄС за 2010–2016 рр. та прогноз до 2020 р., млн. дол. США

Країна/Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*	2018*	2019*	2020*
Італія	33904	33482	32500	32101	31823	31423	30892	30767	30757	30746	30919
Німеччина	25915	26006	26242	26587	26909	27079	27102	27027	27020	27070	27161
Франція	19649	20274	20557	20639	20665	20758	20811	21137	21428	21775	22088
Великобританія	12983	12681	12589	12393	11688	11062	10839	10729	10705	10770	10882
Іспанія	10074	9716	9584	9547	9130	9115	9224	9413	9647	9847	10104
Нідерланди	5512	5609	5694	5707	5689	5696	5867	6095	6312	6517	6736
Польща	5730	5594	5468	5359	5329	5252	5121	5081	5064	5060	5075
Бельгія	3782	3834	3901	3991	4088	4164	4237	4357	4484	4620	4769
Румунія	3407	4070	4420	4205	4243	4189	4124	4097	4083	4099	4145
Чеська Республіка	1402	1683	1793	1751	1788	1816	1840	1839	1837	1843	1857

*Прогнозні значення

Джерело: розроблено автором на основі [2]

Проте структура ринку хлібобулочних виробів у більшості країн ЄС є сталою та одноманітною.

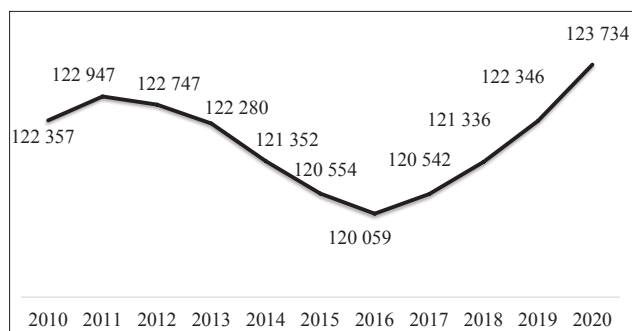


Рис. 2. Динаміка ринку хлібобулочних виробів 10 країн ЄС із 2010 по 2020 р., млн. дол. США

Джерело: розроблено автором на основі [2]

Ринок хлібобулочних виробів являє собою складний ланцюг, склад якого можна побачити на рис. 3.

Загалом можна виділити ключові особливості ринку хлібобулочних виробів ЄС:

- Високі та нестабільні ціни на сировину.
- Спостерігається тенденція щодо зниження прибутковості та підвищення ризиковості галузі.
- Високий рівень конкуренції серед виробників.
- Високий тиск на виробників із боку роздрібних продавців у поєднанні з нечесними комерційними практиками.

• Зростання сектору пекарень для допікання заморожених хлібів – новий концепт, який присутній у роздрібних мережах.

Окрім ключових особливостей ринку хлібобулочних виробів, можна виділити специфічні риси ринку хлібобулочних виробів деяких країн ЄС. Наприклад, у Бельгії спостерігаються висока цінова конкуренція та тиск на хлібопекарські підприємства з боку роздрібних продавців, що призводить до зниження прибутковості хлібопекарської галузі у цілому. Проте споживачі все більше цікавляться концепцією корисного харчування, що може призвести до зростання попиту на натуральні та збагачені види хліба. Як наслідок, прибутковість галузі може бути відновлена [3].

У Франції також спостерігається тиск на виробників хлібобулочних виробів із боку роздрібних продавців. Ситуація ускладнюється різкими коливаннями цін на сировину та матеріали для хлібопечення, що призводять до необхідності підвищити відпускні ціни виробників. Проте у зв'язку з великими строками товарних кредитів роздрібні продавці приймають рішення про підвищення цін із запізненням. Більше того, місцеві споживачі все більше віддають перевагу снекам, а не свіжому хлібу. Таким чином, рентабельність галузі знаходиться на низькому рівні [3].

У Німеччині спостерігається зростання цін на енергоносії, що призводить до зниження рентабель-

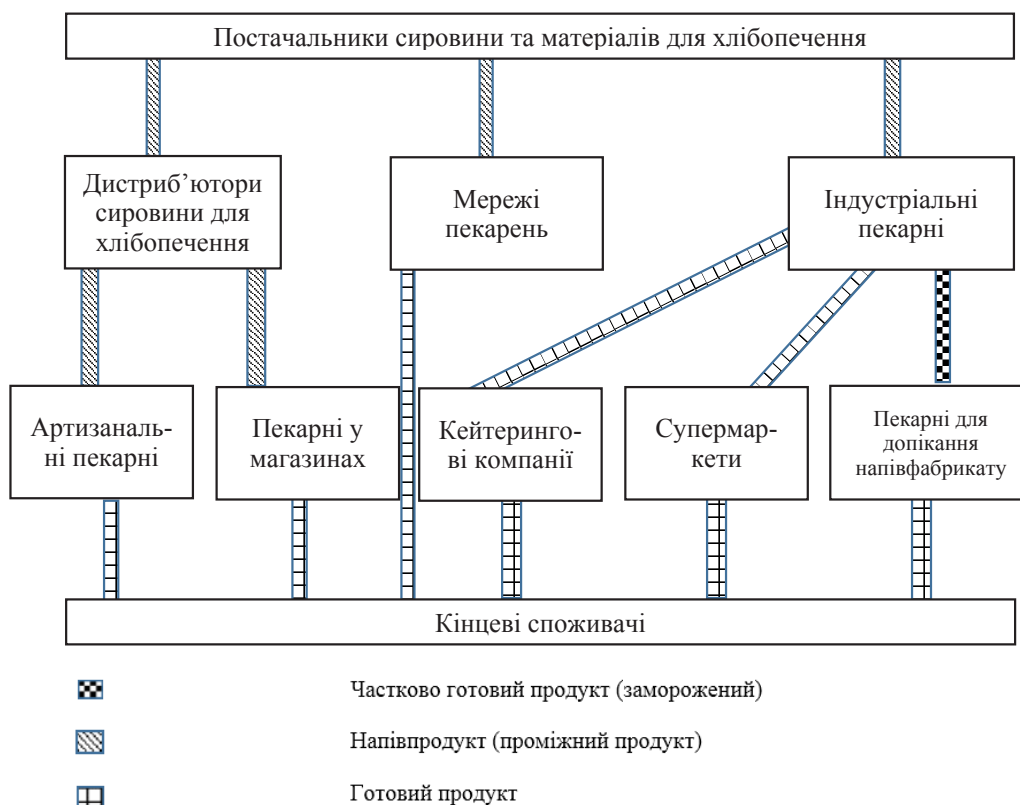


Рис. 3. Структура ринку хлібобулочних виробів ЄС

Джерело: розроблено автором на основі [12]

ності хлібопекарської галузі, адже роздрібні продавці не приймають рішення про підвищення цін. Схожа ситуація спостерігається у Нідерландах. На відмінну від Німеччини у хлібопекарській галузі Нідерландів наявний дуже високий рівень конкуренції [3].

У Великобританії спостерігається значне зниження споживання хліба, що призводить до зниження цін. Своєю чергою, це призводить до критично низького рівня рентабельності галузі. Спостерігається зростання споживання альтернативних хлібу продуктів [3].

Вищезазначені особливості частково викликані нормативними вимогами ЄС у сфері регулювання хлібопекарської галузі – від загальної безпечності харчової продукції до контролю за забруднювачами у харчовій продукції.

Готові продукти із зерна, зернових культур, борошна, крохмалю або молока повинні відповідати всім вимогам, що викладені у директивах та регламентах ЄС, таких як:

- Контроль над забруднювачами харчових продуктів.

Регламент (ЄС) № 315/93 від 8 лютого 1993 р. регулює наявність таких забруднювальних речовин у харчових продуктах на території ЄС, зокрема [4]:

- харчові продукти, що містять неприйнятний, з точки зору суспільної охорони здоров'я, рівень забруднювальних речовин, зокрема токсичних, не повинні бути розміщені на ринку ЄС;

- рівень забруднення повинен бути максимально низьким і відповідати рекомендованим робочим практикам;

- максимальні рівні можуть бути встановлені для певних забруднювальних речовин з метою охорони здоров'я населення.

Максимальні рівні для деяких забруднювальних речовин у харчових продуктах, які будуть розміщені на ринку ЄС, встановлюються Регламентом (ЄС) № 1881/2006 від 19 грудня 2006 року [5].

- Контроль над залишками ветеринарних медичних препаратів у тваринах та продуктах тваринного походження, призначених для споживання людиною.

Медико-санітарні умови, пов'язані із захистом людей та домашньої худоби, переважно включають у себе [6]:

- загальні правила гігієни продуктів харчування та гігієнічні характеристики для харчових продуктів тваринного походження відповідно до Регламентів (ЄС) № 852/200414 та 853/200415;

- медико-санітарні умови для тварин, викладені в Директиві № 2002/99/ЄС16;

- вимоги належного ставлення до тварин, такі як конкретні положення Регламенту (ЄС) № 1099/200917 щодо забою тварин;

- спеціальні положення, що стосуються генетично модифікованих продуктів харчування й нових видів їжі відповідно до регламентів (ЄС) № 1829/200318 та № 258/9719;

- спеціальні умови приготування харчових продуктів;

- загальні умови щодо матеріалів і виробів, що контактують із харчовими продуктами відповідно до Регламенту (ЄС) № 1935/2004.

- Контроль здоров'я продукції тваринного походження, призначеної для споживання людиною.

Загальні санітарно-гігієнічні вимоги, що застосовуються до таких продуктів, належать до:

- державного підтвердження здоров'я;

- авторизованих установ;

- Сертифікатів здоров'я;

- Контролю здоров'я.

- Простежуваність, відповідність та відповідальність у харчовій продукції та кормах.

Простежуваність завжди вимагається для будь-якої речовини, що може використовуватися або використовуватиметься в продуктах харчування або кормах. Проте окремі продукти харчування регулюються специфічними регламентами або директивами ЄС, що можуть установлювати більш жорсткі вимоги щодо простежуваності. До такої продукції належать:

- тварини;
- генномодифіковані організми (ГМО);
- фрукти та овочі;
- деякі товари тваринного походження (яловичина, риба, мед);
- оливкова олія.

Продукти харчування або корми, що розміщуються або можуть розміщуватись на ринку ЄС, також мають бути відповідно марковані та ідентифіковані для полегшення їх відстеження через відповідну документацію та інформацію щодо характерних особливостей продукції.

Таким чином, простежуваність дає змогу:

- реагувати на потенційні ризики, які можуть виникнути з продуктами харчування та кормами;

- цілеспрямовано вилучати небезпечні продукти харчування з ринку;

- надавати достовірну інформацію для громадськості, зводячи до мінімуму порушення в торгівлі.

Виробники харчової продукції та кормів мають відповідати специфічним вимогам, що містяться в Регламенті (ЄС) № 178/200247 та охоплюють усі етапи виробництва та збуту продуктів харчування/кормів [7].

- Маркування харчових продуктів.

Усі харчові продукти, що продаються в ЄС, повинні відповідати правилам маркування, які спрямовані на забезпечення отримання споживачами всієї необхідної інформації для усвідомленого вибору під час покупки продуктів харчування. До харчових продуктів застосовують два типи вимог щодо маркування:

1. Загальні правила маркування харчових продуктів

2. Специфічні положення для окремих груп продуктів:

- маркування генетично модифікованих продуктів харчування й нових харчових продуктів;
- маркування продуктів харчування для конкретних харчових цілей;
- маркування харчових домішок та ароматизаторів;
- маркування матеріалів, призначених для контакту з харчовими продуктами;
- маркування окремих харчових продуктів.

Ключові вимоги щодо маркування зазначаються у Регламенті (ЄС) № 1169/2013 від 13 грудня 2016 р. Загальні положення щодо маркування [8]:

- обов'язкова інформація щодо поживної цінності продуктів харчування;
- обов'язкове маркування походження непереробленого м'яса свиней, овець та птиці;
- необхідність наголошення на наявності алергенів у складі продукції;
- краща читабельність, тобто вимоги щодо мінімального розміру тексту;
- вимоги щодо інформації про алергени також розповсюджуються на нерозфасовану продукцію включно з реалізованою в ресторанах та кафе.

Висновки. Сучасний стан розвитку хлібопекар-

ської галузі ЄС характеризується зміною структури споживання хліба та хлібобулочних виробів, домінуванням сегменту «супермаркети» у структурі ринку хлібобулочних виробів, високою конкуренцією серед учасників ринку, а також високим ступенем мінливості цін на сировину та енергоносії.

У зв'язку зі зростанням обсягів виробництва, у 2017 р. ринок продемонструє зростання порівняно з попередніми роками, а в 2020 р. обсяг ринку хлібобулочних виробів ЄС може становити 123 734 млн. дол. США, що на 3 675 млн. більше, ніж у 2016 р. Отже, сукупний щорічний темп зростання (CAGR) за 2010–2020 рр. становитиме 0,10%.

Незважаючи на складну та різноманітну структуру ринку хлібобулочних виробів, відсутність цільової державної підтримки хлібопекарських підприємств у ЄС, наявність чітких регламентів та прозорих вимог у поєднанні з відсутністю державного регулювання цін на хлібобулочні вироби створюють сприятливі умови для розвитку хлібопекарських підприємств. Як наслідок, кінцевий споживач отримує якісну продукцію, що відповідає сучасному тренду здорового харчування.

Список літератури:

1. Хлібопекарська галузь ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agr.gc.ca/resources/prod/Internet-Internet/MISB-DGSIM/ATS-SEA/PDF/6744-eng.pdf>.
2. Офіційний сайт статистичної бази даних Euromonitor [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euromonitor.com/>.
3. Звіт про ринок хліба ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aibi.eu/wp-content/uploads/draft-AIBI-Bread-Market-report-2013.pdf>.
4. Регламент (ЄС) №1881/2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R1881&from=EN>.
5. Регламент (ЄС) № 315/93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31993R0315&from=EN>.
6. Регламент (ЄС) № 1099/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:303:0001:0030:EN:PDF>.
7. Директива № 2002/99/ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:018:0011:0020:EN:PDF>.
8. Регламент (ЄС) № 853/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:139:0055:0205:en:PDF>.
9. Регламент (ЄС) № 852/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:139:0001:0054:en:PDF>.
10. Регламент (ЄС) № 178/200 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:031:0001:0024:en:PDF>.
11. Регламент (ЄС) № 1169/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011R1169&from=EN>.
12. Roadmap to EU Food Law, Irene Scholten-Verheijen, Theo Appelfhof, Ronald van den Heuvel – Den Haag 2012 – 212 p.